

SOCIÁLNE ZNEVÝHODNENÉ DIEŤA V ŠKOLE

Miroslava Čerešníková

Vzťah medzi sociálnym vylúčením, vývinom dieťaťa v sociálne znevýhodnenom prostredí a jeho vzdelávaním

RAABE

PHDR. MIROSLAVA ČEREŠŇÍKOVÁ, PHD.

Sociálne znevýhodnené dieťa v škole

Vzťah medzi sociálnym vylúčením,
vývinom dieťaťa v sociálne znevýhodnenom
prostredí a jeho vzdelávaním

RAABE

Dr. Josef Raabe Slovensko, s. r. o.
Odborné nakladateľstvo
Člen skupiny KLETT
Heydukova 12 – 14, 811 08 Bratislava

Telefón: 02/32 66 18 40
E-mailová
adresa: raabe@raabe.sk
www.raabe.sk
www.skolskyportal.sk

Konateľka spoločnosti: Mgr. Miroslava Bianchi Schrimpelová

Copyright:
© 2022 Dr. Josef Raabe Slovensko, s. r. o.
© Autor

Všetky práva vyhradené.

Všetky práva vyhradené. Žiadna časť tohto diela nesmie byť reprodukováaná ani prenášaná v žiadnej forme ani žiadnym spôsobom, elektronickým ani mechanickým, vrátane fotokópií, nahrávaním ani žiadnym dostupným prenosom informácií bez písomného súhlasu nakladateľstva Dr. Josef Raabe Slovensko, s. r. o., okrem recenzií, kde sú citované krátke pasáže na účely zaradenia recenzie do časopisu, novín alebo vysielania.

Autorka: PhDr. Miroslava Čerešníková, PhD.

Jazyková korektorka:
PhDr. Adriana Matofáková, PhD.

Manažérka projektu:
PaedDr. Zuzana Kadlečíková, PhD.

ISBN 978-80-8140-774-1

Vydanie: prvé

Rok vydania: 2022

Obsah	Strana
Použité grafické symboly	4
Úvod	5
1 Kultúra a prostredie – deliace čiary	6
1.1 Kultúra a kultúrny kapitál	7
1.2 Sociálne vylúčenie	9
1.3 Kultúra chudoby	11
1.4 Sociálne znevýhodnené prostredie	14
2 Detstvo v sociálne znevýhodnenom prostredí	16
2.1 Protektívne faktory zvládania nepriaznivých detských skúseností	20
3 Školský život dieťaťa zo sociálne znevýhodneného prostredia	22
3.1 Dieťa zo sociálne znevýhodneného prostredia pri vstupe do školy	22
3.1.1 Školská pripravenosť dieťaťa zo sociálne znevýhodneného prostredia	24
3.1.2 Problémy diagnostiky školskej pripravenosti	32
3.2 Jazyková kompetencia dieťaťa zo sociálne znevýhodneného prostredia	34
3.2.1 Kultúrna determinácia jazykovej kompetencie	35
3.2.2 Jazyková kompetencia rómskeho dieťaťa zo sociálne znevýhodneného prostredia	38
3.3 Adaptívne schopnosti dieťaťa zo sociálne znevýhodneného prostredia	41
3.4 Podpora dieťaťa zo sociálne znevýhodneného prostredia vo vzdelávaní	44
4 Budovanie inkluzívneho prostredia školskej triedy	49
4.1 Postoje k rómskym deťom zo sociálne znevýhodneného prostredia	51
4.2 Kultúrne odlišnosti v školskej triede	53
4.3 Prístup zameraný na dieťa	56
4.4 Spolupráca školy a rodiny	58
5 Metódy budovania vzťahov a pozitívnej triednej klímy	65
5.1 Ranné stretnutia	66
5.2 Skupinové pravidlá	67
5.3 Mapovanie sociálnej klímy v triede	69
5.3.1 Sociometria	69
5.3.2 Projektívne metódy mapovania sociálnej klímy	73
5.3.3 Výsledky mapovania sociopreferenčných vzťahov	78
Záver	80
Literatúra	82

Použité grafické symboly

Výkričník: pozor, dôležitá informácia

Žiarovka: tip, dobrá rada, odporúčanie pre prax

Napr.: príklad, konkrétna situácia

Paragraf: text čerpajúci z právnych predpisov

Poznámky: priestor na vaše poznámky a postrehy

Úvod

Publikácia, ktorú ste práve otvorili, poskytuje pohľad na život v priestore, ktorý je pred očami človeka žijúceho v majorite, v optimálne podnetnom sociálnom prostredí, skrytý. **Prostredie, ktoré v škole hodnotíme ako sociálne znevýhodnené, prináša ľuďom, ktorí v ňom žijú, viac strát ako benefitov.** Hoci oni sami už straty a obmedzenia vnímať nechcú, lebo v tomto prostredí je silná viera v osud a v nemennosť vecí, do ktorých sa človek narodil, ich deti ich pociťujú a prežívajú od narodenia.

Ak sa narodím do chudobného, vylúčeného prostredia, je vysoko pravdepodobné, že budem žiť v prostredí, v ktorom sa každodenne bojuje o prežitie a dôstojnejší život. Ak sa to nedarí, tak sa súčasťou môjho prostredia stanú úniky mojich najbližších, aby aspoň na chvíľu zabudli napr. na to, že mi nemajú čo dať jesť a ja len plačem a plačem. Je vysoko pravdepodobné, že budem žiť v toxickom strese, ktorý ovplyvní môj ďalší život. Ak sa v mojom prostredí neobjaví človek, ktorý môj osud zvráti, budem rásť v nedostatku podnetov, ktoré budú rozvíjať moju osobnosť a jazykové aj rozumové schopnosti do takej miery, akú očakáva spoločnosť, v ktorej žijem. Spoločnosť, ktorá je niekde ďaleko, za potokom, lesom alebo železničným násypom. Do ktorej sa dostanem, ak som niekedy choré, o ktorej viem veľmi málo, azda iba to, že nás v nej nechcú, že jej na nás nezáleží. A neskôr mám ísť do školy, ktorá odo mňa očakáva to isté ako od mojich rovesníkov, ktorí žijú v dostatku a v prostredí podnetovo optimálnom pre potreby školy a spoločnosti. V tejto škole zlyhám, obyčajne hneď na začiatku. Alebo neskôr, keď tomu, čo sa mám učiť, nerozumiem a nič z toho nepoznám. A nemám sa ani koho spýtať. Doma mi nikto neodpovie, v škole ma odmietajú. Nemám veľa možností alebo ich nevidím. Som v kontakte iba s ľuďmi z môjho prostredia, tam sa cítim bezpečne. Pomaly dospievam a okolie sa ku mne správa ako k rovnocennému, dospelému. Ukončil som základnú školu, aj by som sa ušiel vyučiť, aby som mohol niekde robiť za dobré peniaze. Ale škola je až v susednom meste, na to mi doma nedajú peniaze, hovoria, že by mi tam nebolo dobre a načo by som tam cho-

dil. Asi majú pravdu, veď tu okolo mňa sú aj tak skoro všetci nezamestnaní. Tak načo. Skúsil som ísť do roboty, ale poslali ma preč, že nie som vyučený. Druhú robotu mi ponúkli ďaleko. Nemám na cestovanie a musím sa starať o rodinu doma. Narodilo sa mi dieťa. Stále plače a ja mu nemám čo dať jesť. Keď sa v chudobe narodíš, tak v nej aj ostaneš...

Možno takto by sme mohli zapísať spomienky dieťaťa, ktoré sa narodilo do chudobnej, sociálne vylúčenej komunity. A možno by sme písali úplne iný príbeh, ak by v tomto prostredí mali jeho rodičia človeka, ktorý vie, čo je príčinou a dôsledkom života v sociálne znevýhodnenom prostredí, a vie, čo robiť, aby škodlivé vplyvy prostredia na dieťaťko minimalizoval. A ak by v preň cudzej škole zažívalo prijatie a cítilo sa dobre. Ak by malo blízkeho človeka z optimálne podnetného prostredia, ktorý by ho sprevádzal a bol by mu oporou. Ktorému by mohlo dôverovať a prostredníctvom tohto korektívneho vzťahu mohlo dôverovať aj iným ľuďom z majority. Ak by zažívalo prijatie medzi svojimi rovesníkmi, bez ohľadu na prostredie a odlišnosti.

Nasledujúce strany majú **ambíciu odkryť vzťahy medzi sociálnym vylúčením, vývinom dieťaťa v sociálne znevýhodnenom prostredí a jeho vzdelávaním**. Pozornosť venujeme školskému životu dieťaťa zo sociálne znevýhodneného prostredia, bariéram, ktorým čelí, ale aj metódam, ktoré pomáhajú vytvárať inkluzívne prostredie v triedach s deťmi z rôzneho sociálneho a kultúrneho prostredia.

1. Kultúra a prostredie – deliace čiary

Spoločnosť Po narodení (a ešte ďalších niekoľko rokov) je ľudské dieťa veľmi zraniteľnou a bezbrannou bytosťou. Je absolútne odkázané na starostlivosť iných, dospelých ľudí. Ľudí, ktorí žijú v spoločnostiach a sú súčasťou širších sociálnych vzťahov. Ľudí, ktorí tvoria spoločnosť, ktorá ich zároveň ovplyvňuje a reguluje ich správanie svojimi normami. Spoločnosť je rôznorodá a naprieč ňou prechádzajú „deliace čiary“, ktoré roz-

deľujú ľudí do spoločenských vrstiev podľa najrôznejších indikátorov. Na to, aby sme lepšie pochopili situáciu dieťaťa zo sociálne znevýhodneného prostredia, ktoré je v našej triede alebo v našej škole, je potrebný pohľad na determinanty, ktoré pôsobia na náš vývin. Na kultúru a proces socializácie.

1.1 Kultúra a kultúrny kapitál

Systém znakov, systém symbolov, ktoré niečo zastupujú a podnecujú špecificky ľudské spôsoby správania, označujeme súhrnným pojmom kultúra (Nakonečný, 1999). V každej kultúre vieme identifikovať kultúrne vzorce, ktoré podmieniajú život človeka v spoločnosti, stanovujú očakávané normy správania, myslenia a prežívania.

Kultúrne vzorce

Kultúrne vzorce majú **rozličnú závažnosť a záväznosť** pre členov spoločnosti – od zvykov a tradícií, ktoré je pekné dodržiavať, ale ak to nerobíme, tak sa nič nestane, až po zákony, ktoré normatívne určujú, ako je človek povinný sa správať, a ak tieto normy poruší, prichádza zo strany spoločnosti sankcia. V tomto zložitom systéme spoločenských očakávaní sa učíme **orientovať prostredníctvom sociálneho učenia, učenia sa napodobňovaním, identifikovaním a preberaním rolí od ľudí.**

Prvým sociálnym prostredím, v ktorom sa socializujeme, je rodina. Rodina **sprostredkúva dieťaťu primárny vplyv kultúry, učí dieťa orientácii vo svete symbolov, zvykov, hodnôt.** Dieťa prechádza v rodine základným procesom sociálneho učenia, ktoré sa realizuje v sociálnych situáciách a vyžaduje osvojenie žiaducich foriem správania. Zoznamuje sa s konkrétnym sociálnym prostredím, učí sa postarať sa o seba, osvojuje si kultúrou a spoločnosťou akceptované formy správania, cítenia a interpretovania reality okolo seba. Vytvára si psychický základ osobnosti. Atmosféra v rodine, možnosť bezpečného pripútania sa k blízkeму človeku, ktorý napĺňa dieťaťu jeho fyzické i psychické potreby, prejavovaná láska a neláska determinuje tvoriacu sa **bazálnu osob-**

Rodina

nosť. A bazálna osobnosť tvorí v dospelosti jadro sociálneho charakteru človeka, teda všetkých jeho postojov a presvedčení, ktoré má o iných ľuďoch.

Rozhodujúci význam pre formovanie osobnosti má raný vek dieťaťa (vek do troch, štyroch rokov). Toto obdobie považuje za významné aj Alfred Adler (2018), ktorý však nehovorí o bazálnej osobnosti, ale o vytváraní životného štýlu. **Životný štýl** postuluje ako celkovú sumu postojov, cieľov a presvedčení, ktoré si dieťa buduje vo svojej snahe nájsť si miesto. Životný štýl je založený na potrebe mať schému, cez ktorú interpretujeme všetky skúsenosti a ktorá nám pomáha orientovať sa v životných problémoch. Dôležitú úlohu pri fixácii životného štýlu hrá rodina a sociálne prostredie dieťaťa, ktoré determinuje aj utváranie jeho osobnosti.

V nadväznosti na bazálnu osobnosť sa utvára **modálna osobnosť**, v ktorej sa prejavuje formatívny vplyv kultúry, jej normy, zákony a hodnoty, a i pri jej formovaní je rozhodujúcim činiteľom nielen spôsob výchovy dieťaťa v rodine, ale aj pôsobenie širšieho sociálneho prostredia a vzdelávacích inštitúcií.

Prostredníctvom kultúry tak budujeme dieťaťu **kultúrny kapitál**, ktorý určuje jeho potenciálnu spoločenskú úspešnosť.

Koncept sociálneho a kultúrneho kapitálu (Bourdieu, Passeron, 1990) sa dotýka obsahu **socializácie dieťaťa v konkrétnej sociálnej triede**. Členstvo v skupine vybavuje každého člena kolektívne vlastným kapitálom, teda rôznymi oprávneniami konať a správať sa nejakým spôsobom. Tento pojem možno chápať v sociálnom systéme dosť široko, ale v intenciách Bourdieurovej definície znamená, že všetky naše kontakty, spojenia, priatelia, rodina sú súčasťou nášho sociálneho kapitálu. Kultúrny kapitál je odovzdávaný v jazykových a kultúrnych kompetenciách, pričom ich charakter je daný jeho pozíciou, resp. pozíciou jeho rodiny, skupiny v sociálnej štruktúre spoločnosti. Dieťa si v rodine osvojuje súbo-

ry významov, štýl správania a spôsoby myslenia, ktoré sú v súlade so systémom hodnôt a motívov správania vlastných danej skupine a vrstve.

Deti z vládnucej triedy (z majoritnej skupiny) si následne, podľa Bourdieua a Passerona (1990), z rodiny prinášajú kultúrny a sociálny kapitál, ktorý zabezpečuje ich študijné úspechy. Školské prostredie tieto deti považujú za prirodzené, keďže vo vzdelávaní je reprodukován dominantný kultúrny kapitál a zároveň ich rodinné prostredie vníma vzdelanie ako dôležité pre ďalšiu sociálnu úspešnosť (získanie zamestnania, statusu a pod.). Deti, ktoré **disponujú iným kultúrnym kapitálom ako dominantným** (majoritným), **školské úspechy dosahujú oveľa ťažšie** a bývajú považované za menej schopné. Škola tak prehľbuje sociálne nerovnosti a v podstate ich legitimizuje.

V našich podmienkach možno tento koncept aplikovať na podmienky, v ktorých sa ocitá napr. **rómske dieťa** zo sociálne vylúčenej komunity **po vstupe do školy**, ktorá je reprezentantkou majoritného kultúrneho kapitálu.

1.2 Sociálne vylúčenie

Spoločnosť nie je kultúrne jednoliata. Z pohľadu sociológie hovoríme o **väčšinovej kultúre a rôznych subkultúrach, ktoré v nej fungujú**. Takéto subkultúry sa môžu od majoritnej kultúry odlišovať iba mierne, ale môžu niesť aj pomerne veľa odlišností. Sociálna skupina s veľmi odlišnou kultúrou, resp. kultúrnymi vzorcami, ktoré upravujú správanie jej členov, **sa môže stať v spoločnosti marginalizovanou a vylúčenou**. V tejto situácii sociálne vedy používajú pojem sociálne vylúčenie.

Subkultúry

Viacere koncepty sociálneho vylúčenia (Silverová, 1994; Murray, 1996; Mareš, 2006) ho vnímajú ako dôsledok **zlyhania sociálnej súdržnosti** z dôvodu existencie odlišných hodnotových systémov jednotlivých sociálnych skupín. Mareš

(2006) identifikuje viacero dôvodov sociálneho vylúčenia: odmietnutie majoritnej spoločnosti integrovať určitých ľudí či kolektív a/alebo odmietnutie určitých ľudí alebo kolektívu integrovať sa a ich tendencia vytvárať uzavreté, kultúrne vymedzené enklávy¹. Svoju úlohu zohráva aj nekompatibilita ich kultúrneho kapitálu s kapitálom majority a štrukturálne faktory brániace jednotlivcom či kolektívu integrovať sa.

Sociálna exklúzia Sociálnu exklúziu možno na základe uvedeného chápať ako **proces**, v ktorom jednotlivci i celé skupiny osôb strácajú prístup k zdrojom nevyhnutným na zapojenie sa do sociálnych, ekonomických a politických aktivít spoločnosti ako celku. Sociálne vylúčenie majú obmedzený prístup k inštitucionálnej opore a službám, k vytváraniu formálnych sociálnych sietí a k vzdelávacím a pracovným príležitostiam. **Dôsledkom** sociálneho vylúčenia môže byť napríklad dlhodobá nezamestnanosť, závislosť od sociálnych dávok, destabilizácia rodiny, preferencia neformálneho súžitia, život v priestorovo vylúčených častiach obcí a miest, nízka kvalifikácia, zlý zdravotný stav, rozvoj syndrómu bezmocnosti a beznádeje (Rodgers, 1995; Wilson, 1994; Abramson, Metalsky, Alloy, 1989). Podľa Mareša (2006) môže byť sociálne vylúčenie prenášané z generácie na generáciu v procese **sociálnej reprodukcie** a môže mať korene v detstve vylúčených dospelých. Podľa neho ide o ľudí, ktorí si ako deti neosvoja potrebné hodnoty, postoje a vzorce správania; nezískajú potrebný ľudský, kultúrny a sociálny kapitál; nie sú im dopriate potrebné vzory; získajú nedôveru k inštitúciám majoritného spoločenstva; nerozvíjajú sa ich ašpirácie; nastávajú komplikácie s ich zdravotným stavom.

---

1 Sociálna exklúzia sa teda nemusí spájať len s nízkopríjmovými skupinami, chudobou v pravom zmysle slova. Rovnako môže súvisieť aj s ekonomickými elitami, ktoré majú tendenciu sťahovať sa z verejného priestoru a vytvárať vlastné „opevnenia“, ktoré ich chránia pred vonkajším svetom (Giddens, 2013).